

CONTINENTUL DIGITAL ȘI TRANSFORMĂRILE PROCESULUI TRADIȚIONAL DE ÎNVĂȚARE. ASPECTE PSIHOLOGICE, SOCIO-CULTURALE ȘI MISIONARE

Arhid. Lect. univ. dr. Răzvan BRUDIU

*Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România
razvanbrudiu@yahoo.com*

Std. Cosmin JOIȚOIU

*Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România
cosmin.joitoiu@yahoo.com*

ABSTRACT: The Digital Continent and Transformations in the Traditional Learning Process. Psychological, Social, Cultural and Missionary Aspects

Since in the last decades, especially after the year 2000, we witnessed an explosion of the digital phenomenon in Romania, the statistics on the use of modern communication and information media tend to show an obvious oversaturation. As Christian paradigms center on the idea of the community of faith and communion of believers, the subject becomes topical for the Church. Thus, we decided to take a step forward towards studying the challenges that modern Christians face, especially in the context of the new digital communication technologies. We tried to argue our material using sociological and scientific research related to both our country profile and the European and global route we are following. Analyzing the situation from this perspective, we find that the upheavals of the last decades, as they result from the development of science, have an immediate impact on behavioral patterns, both at the level of the person and the community, but also on the cultural patterns. We have the belief that the responsibility of the Church is to leave a legacy that consists of believers with lives deeply anchored in the Christian Tradition for centuries, but who are also in need of adapting to an era that is in a more than obvious continuous change.

Keywords: *Internet, Redefining generations, Community, Communication patterns, Youth, European Citizens*

Preliminarii

Samuel Morse este cel care a transmis primul semnal telegrafic, între Baltimore și Washington, la 24 mai 1844. El a ținut să amintească în text despre „cele ce va-implini Dumnezeu” (*What hath God wrought*), după cuvintele Sfintei Scripturi: „De vreme ce-n Iacob nu-i vrăjitorie, și nici descântec în Israel, la vreme li se va spune lui Iacob și lui Israel cele ce va-implini Dumnezeu!” (*Nm 23, 23*). Astfel începea, cu adevărat, profunda revoluționare a comunicării la distanță. Ulterior, urmează prima transmisiune pe unde radio, care a avut loc în noaptea de ajun a Crăciunului din anul 1906, evenimentul fiind punctat de către inventatorul canadian Reginald Fessenden printr-o scurtă difuzare a unei colinde și citirea unui pasaj din Biblie. Momentul a fost auzit de marinarii care navigau în preajma Ocean Bluff-Brant Rock, Massachusetts. Prima transmisiune radio programată a avut loc în Rotterdam, Olanda, în anul 1919. Zece ani mai târziu, în 1929, The British Broadcasting Corporation (BBC) realizează prima transmisiune televizată în direct din istoria omenirii.

Progresele științifice din ultimele decenii fac însă ca totul să devină o galopantă și abruptă metamorfoză economică, socială și spirituală a lumii. Una din principalele cauze este redefinirea paradigmatelor comunicării, cu un impact covârșitor asupra comuniunii și relațiilor interumane. Transformările care se petrec astăzi nu înseamnă neapărat că sunt mai profunde decât cele trăite în epocile trecute, însă modul de propagare și de impactare a acestora este, cu siguranță, elementul de noutate. Informația circulă cu o viteză uluitoare, distanțele ajung să nu se mai măsoare în kilometri, ci în timp, iar spiritualitatea însăși, ca ultimă reductă pe care toți o avem sădită în suflet, este supusă unui asediu continuu, de cele mai multe ori acest lucru nefiind conștientizat de către mulți.

Competiția (în sensul cel mai larg al cuvântului) a făcut ca omenirea să apese până la podea pedala de accelerație a evoluției. Punctual, am putea vorbi despre competiție între state, între uniuni politice și economice, între alianțe și chiar între culturi și civilizații. În paralel, conflictele religioase de pe plan mondial devin tot mai violente, armele de război tot mai sofisticate,

iar știința și tehnica medicală cunosc și ele un avânt nou. Fiecare început de zi se aseamănă tot mai mult cu o poziționare la linia de start, iar atleții care vor intra în cursa cotidiană suntem chiar noi. Dinamica descrisă a adus însă omenirea cu un picior în prăpastia separării totale de Dumnezeu. Dezvoltarea rațională și științifică a prezentului, prin viteza cu care se perpetuează, contribuie la menținerea unei stări de scindare interioară profundă; fără să ne dăm seama, din stăpâni ai puternicului elan în care a plonjat omenirea, am devenit victime stresate și epuizate ale consecințelor și efectelor acestuia. Pentru omul recent, viața tinde să devină o aglomerare sufocantă de pseudo-evenimente.

În tot acest tablou, ne propunem să găsim aspectele încurajatoare pentru sufletul creștinului autentic, apropiat de Dumnezeu și de moștenirea Sa mântuitoare. Chiar dacă multe din progresele de astăzi provin deseori dintr-o percepție delirantă și strâmbă a realităților sau se îndreaptă spre așa ceva, Biserica lui Hristos are menirea de a căuta și a afla *mărgăritarele bune* ale misiunii adaptate exigențelor contemporane, pentru ca prin acestea să scoată mereu năvodul plin de suflete mântuite în fața lui Dumnezeu.

1. O scurtă istorie a internetului: de la instrument de război la o necesitate cotidiană

Ca o introducere la cercetarea de față, vom evidenția faptul că majoritatea oamenilor consideră internetul un set de servicii. Enumerarea acestora ar putea să înceapă cu Facebook, Netflix și Google, apoi să continue cu alte servicii, gen Instagram, Tik Tok și YouTube, dar și cu unele mai generale, precum *world wide web* sau *e-mail*, însă, internetul nu este niciunul dintre cele menționate anterior. Pentru motive de ordin practic, vom rămâne pe parcursul cercetării noastre la accepțiunea uzuală a termenului. Cele mai frecvente evaluări ale importanței internetului vizează numărul de dispozitive care se conectează la acesta sau numărul de persoane care îl folosesc zilnic. Cifrele spun însă doar o parte din poveste. Internetul ajunge la navele de pe mare, avioanele din aer și vehiculele de pe uscat. Dispozitivele conectate la internet ne înconjoară peste tot și includ sistemele de securitate, camerele de supraveghere, telefoanele mobile și televizoarele, chiar și aparatele de uz casnic. Pe scurt, internetul este peste tot.

Puțini știm, probabil, că internetul este o *găselniță* a războiului. Yasha Levine spune într-una din cărțile sale despre ARPANET (Advanced Re-

search Projects Agency Network), strămoșul internetului, că avea ca scop practic: „în primul rând, extinderea creării de rețele bazate pe pachete de date *via* wireless, radio și satelit. Rețelele de date wireless erau cruciale pentru viitorul supremației și a controlului militar (al Statelor Unite ale Americii asupra Uniunii Sovietice, care demarase recent Programul Sputnik; n.n.), deoarece ar fi permis transmiterea informațiilor pe distanțe uriașe: navele maritime, avioanele și unitățile mobile de câmp se puteau conecta la resursele computerizate de pe continent prin unități wireless portabile. A fost o componentă obligatorie a sistemului global de comandă și control, cu a cărui dezvoltare era însărcinată ARPA¹. Sistemul era destinat utilizării și exploatării în rețea, în situații reale de război, cu aplicabilitate pe undele radio, wireless, satelit, inclusiv undele seismologice (dovezi ale efectuării de teste nucleare).

Primele terminale interconectate ale programului militar experimental au unit, în anul 1969, o rețea de patru universități prestigioase din Statele Unite ale Americii. Anul 1971 marchează creșterea numărului acestor noduri de comunicare interconectată la cincisprezece, urmând ca, în 1972, ARPANET să fie anunțat oficial drept un experiment reușit, în cadrul unei conferințe internaționale de presă care a avut loc la Washington, DC. Pe parcursul anilor ce au urmat, ARPANET a fost transferat sub autoritatea și coordonarea diferitelor agenții militare ale SUA, pentru ca, la începutul anilor '90 să fie considerat drept depășit din punct de vedere tehnic, motiv pentru care a și fost abandonat. În paralel, începând din anul 1980, Departamentul de Apărare al Statelor Unite ale Americii creează cadrul propice viitoarei comercializării a internetului, finanțând mariile companii producătoare de computere din SUA în vederea includerii în procesul lor de producție a tehnologiilor aferente protocoalelor TCP/IP (interfața pentru conectare în rețea). Astfel se pun bazele a ceea ce se dorea a fi o revoluționare a științei, a cercetării militare și, nu în ultimul rând, a libertății culturale².

De la apariția primului computer personal, care a fost lansat de compania italiană Olivetti în 1964, și a primelor teste americane de la finalul

1 Levine Yasha, *Surveillance Valley. The Secret Military History of the internet*, New York, Public Affairs, 2018, p. 69.

2 Manuel Castells, *The Internet Galaxy. Reflections of the Internet*, Business and Society, New York, Oxford University Press Inc., 2001, pp. 10-23.

anilor '60 nu au trecut decât 50-60 de ani. Oamenilor nu le-a mai trebuit mult să aducă Internetul și calculatorul în clădirile de birouri, apoi în case și în cele din urmă în buzunarul fiecăruia dintre noi. Telefoanele inteligente de azi sunt mai puternice decât computerele IBM folosite de NASA, în 1969, să trimită primul om în spațiu. Transformările produse de evoluția spectaculoasă a tehnologiei, de libertatea de mișcare a informației și de viteza crescută a prelucrării ei ne permit, astăzi, să analizăm pe telefon, în drum spre serviciu, imagini cu munții înzăpeziți de pe Pluto și cu peisajele de pe Marte³.

Cu un exercițiu de imaginație putem fi transportați înapoi în timp, înainte de internet. Pentru români, undeva pe la cumpăna anilor 2000. Nu mai există Facebook, Instagram, Twitter, Google, Snapchat, Netflix sau TikTok. Nu mai există telefoane inteligente, nu mai există puncte de acces Wi-Fi și nici jocuri online. Nu mai putem accesa iTunes, Reddit, YouTube sau site-uri de întâlniri online. De fapt, nu mai există nici cumpărături online, nici partajare de fotografii și nici e-mail. Dacă am văzut un produs într-un magazin sau într-un catalog de comandă prin poștă, nu mai putem căuta online evaluări și recenzii. Nu mai putem compara prețurile decât dacă vizităm alte magazine sau așteptăm să vină alte cataloage în cutia poștală. Nu ne simțim bine din punct de vedere al sănătății? O vizită la medic e singura opțiune, dacă nu ne încumetăm să facem și un drum la bibliotecă pentru a sta câteva ore la sala de lectură, înspre a ne documenta folosind tratate și studii medicale despre simptomatologia avută.

Trăirile la nivel emoțional provocate de un astfel de scenariu vor fi, bineînțeles, diferite, dar nu atât de la persoană la persoană, cât de la generație la generație. Motivul este unul cât se poate de evident: impactul în timp al apariției comunității online și ceea ce a urmat după, respectiv redefinirea paradigmatelor sociale și a modului de stabilire a relațiilor dintre oameni. Lumea de astăzi „a ajuns să fie doar informată, nu mai dorește altceva; nu de informație ducem lipsă, ci de cunoaștere”⁴. Chiar dacă trăim, aparent, un sentiment de apartenență la o comunitate, fie ea și virtuală, ceea ce lipsește din această ecuație este tocmai esența, ideea de comuniune⁵. Văzută onli-

3 Dragoș Stanca, „Planeta, un campus puțin mai mare”, în *Sinteza*, 21/2015, p. 35.

4 Emanoil Băbuș, *Icoane și emoticoane. Dictatura vizibilității*, București, Editura Sophia, 2022, p. 157.

5 Mediul digital este unul purtător de valori. Din nefericire, adesea o valoare intens promovată într-un astfel de spațiu, și mai ales pe rețelele de socializare, este cea a individ-

ne, „se poate vorbi mai puțin despre comunitate *stricto sensu*, accentuându-se *networked individualism*, care afirmă centralitatea persoanei. Așadar, comunitatea se clădește în jurul individului și el decide cine face sau nu parte din ea. Mediul virtual este ticsit de expresii creatoare a unei imagini a comunității. Implicit, *social networking*-ul maschează ideea de comunitate, reprodusă și replicată de Facebook, Twitter, LinkedIn etc. Nota dominantă a respectivei comunități este totuși segregarea, nu comuniunea înțeleasă în sensul ei creștin. Motivele pot fi multiple: idei, religie, modă, hobby”⁶.

În ultimele două decenii s-a înregistrat o scădere de 40% a indicilor reacțiilor empatice în rândul tinerilor americani. Cercetătorii asociază respectiva tendință de scădere cu apariția tehnologiilor de comunicare digitală. Psihologul Sara Konrath a studiat acest fenomen în anul 2011, centralizând date și informații din aproximativ 72 de studii, iar de la momentul respectiv, a trecut mai bine de un deceniu, și cu siguranță nivelul de empatie în rândul studenților americani este și mai redus decât în urmă cu doisprezece ani. Echipa de cercetare condusă de S. Konrath a estimat în anul 2011 că acest lucru putea fi provocat de tendința ascendentă a comunicării mediatice: „în contextul în care majoritatea timpului este dedicat interacțiunilor online și nu vieții reale, aspectele ce privesc dinamica relațiilor interpersonale riscă să sufere modificări”⁷.

Potrivit rezultatelor unor cercetători americani, aflăm că un adult din Statele Unite își verifică telefonul la fiecare șase minute și jumătate. De asemenea, un sfert dintre adolescenții americani deschid telefonul la cel mult cinci minute de când s-au trezit, iar majoritatea dintre aceștia ajung să trimită peste o sută de mesaje pe zi. Există studii potrivit cărora 80% dintre

ualismului. În loc să împlinească nevoia de dialog și de comuniune a omului, rețelele de socializare devin un mijloc de etalare a dorințelor egolare a unora dintre contemporanii noștri sau de manifestare a narcisismului omului actual. Or, din perspectivă morală, individualismul și narcisismul reprezintă bariere în calea unei comuniuni interumane autentice și vii. Vezi Gabriel NOJE, „Social networks: spre o nouă cultură a valorilor morale. Scurte considerații teologice”, în Vasile Stanciu, Cristian Sonea (eds.), *Educație și mărturisire. Formarea creștină a tinerilor în spiritul viu al tradiției*, vol. 2, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017, pp. 259-270.

6 Liviu Vidican-Manci, *Propovăduirea Evangheliei în era digitală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020, p. 87.

7 Sara Konrath, Edward H. O'Brien, Courtney Hsing, „Changes in Dispositional Empathy in American College Students over Time: A Meta-Analysis”, în *Personality and Social Psychology Review* 15, 2/2011, pp. 180-198.

adolescenți dorm cu telefonul în pat, iar 44% dintre ei nu se deconectează niciodată, nici măcar în timpul slujbelor religioase sau când practică vre-un sport⁸. O serie de studii corelează numărul tot mai mare de telefoane mobile cu înmulțirea accidentelor la locurile de joacă, pe motiv că, în parc, părinții și îngrijitorii stau cu ochii în telefon⁹.

Omul recent preferă lumea virtuală pentru că lumea reală e sursa angoaselor, fobiilor, anxietăților etern umane pe care speră să le abolească, însă cu toate acestea, oricâte miracole sau soluții magice ar promite progresul științific, nu ne-am modificat soarta de muritori, marcată de confruntarea cu limitele noastre biologice, sociale și afective. Virtualul creează dependență¹⁰, este asemenea unui drog. Deturneză atenția, transformă senzațiile, modifică percepțiile, confundă halucinațiile cu împlinirea dorințelor și îl proiectează pe om într-o lume alternativă sau chiar paralelă, scutită de interdicții și suferință. În lumea rețelelor de socializare suntem alții, cu alte coordonate existențiale, iar *solitudinea-împreună* provocată de noile tehnologii atacă și virusează orice formă de asceză și nevoiță¹¹. Potrivit fizicianului Alvin Weinberg, fondatorul Institutului de Analiză a Energiei, „civilizația se află în mijlocul unei vaste singurătăți, iar ceea ce avea cândva înțeles a fost eliminat. Ne trăim viața în fața ecranului unui calculator, intrând în contact *personal* de la distanță. Trăim într-o lume de metal, cu ochii ațintiți pe cele mai noi tehnologii, însă ceea ce contează cel mai mult sunt familiile, comunitatea și responsabilitatea socială”¹².

8 Sherry Turkle, *Redescoperirea conversației. Puterea dialogului în epoca digitală*, trad. Teodora Maței, București, Editura Humanitas, 2023, p. 55.

9 Ben Worthen, „The Perils of Texting While Parenting”, în *Wall Street Journal*, 29 septembrie 2012.

10 În ultimii ani se discută tot mai mult despre dependența de Internet, Facebook sau jocuri online. Profesoara Anca Dobrean susține faptul că respectiva dependență produce modificări la nivelul creierului, în sistemul de procesare a recompenselor. Și în cazul dependențelor de tehnologie apar, ca și în cazul altor dependențe (de droguri, nicotină, jocuri de noroc) probleme la nivel de dopamină, un neurotransmițător care, atunci când este eliberat, creează plăcere. Vezi Anca Dobrean / Costina Păsărelu, „Impactul tehnologiei asupra dezvoltării”, în *Sinteza*, 21/2015, pp. 62-63.

11 Teodor Baconșchi, *Facebook. Fabrica de narcisism*, București, Editura Humanitas, 2015, pp. 140-145.

12 Daniel Goleman, *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*, trad. Ileana Achim, București, Editura Curtea Veche, 2018, p. 440.

Conform statisticilor realizate în România, pe parcursul anului 2021, internetul a fost folosit, în principal, pentru comunicarea cu ceilalți¹³, în special prin participarea la rețelele de socializare (82% dintre persoanele care au utilizat internetul), efectuarea apelurilor vocale sau video pe internet (76,3%) și utilizarea mesageriei instant (64,5%). De asemenea, de un interes ridicat s-a bucurat și utilizarea internetului pentru a accesa informații, respectiv: citirea online a site-urilor de știri/ziare/reviste (58,9%), găsirea de referințe despre bunuri sau servicii (52,2%) și căutarea informațiilor despre sănătate (47,9%).

În ceea ce privește eficiența comunicării care se bazează pe folosirea tehnologiilor digitale și a rețelelor de socializare, subscriem și noi la faptul că este un lucru benefic. Cu costuri aproape inexistente, avem acces instant la un contact direct cu aproapele nostru, fie că este vorba de un membru al familiei, prieten sau coleg de muncă. Inclusiv din punct de vedere al procesului educațional, chiar dacă venită pe nepregătite, experiența neplăcută din timpul pandemiei de Covid-19 a reușit să fie relativ minimalizată cu ajutorul conexiunii la internet. Instituțiile de învățământ au preluat în mod obligatoriu organizarea online și/sau hibridă a procesului educațional, astfel încât „predarea la distanță s-a transformat într-o acțiune de urgență și într-un fenomen global odată cu apariția virusului SARS-CoV-2, iar trecerea de la activitatea didactică tradițională la cea online a fost singura soluție într-o situație de criză fără precedent”¹⁴.

Într-adevăr, pericolul provine din folosirea haotică a mijloacelor de comunicare, iar aici ne referim în special la rețelele de socializare. Discernământul în folosirea acestora este o condiție esențială, iar ponderarea timpului petrecut în online se impune ca un *modus vivendi*. Este actual cuvântul Sfântului Pavel când ne îndeamnă: „Toate îmi sunt îngăduite, dar nu toate îmi sunt de folos” (1 Co 6, 12). Timpul este un instrument prețios, atunci când vorbim despre mântuirea noastră. Toți utilizatorii de media „constată caracterul cronofag – adică devorator de timp – al acestora”¹⁵. Respectiva

13 *** Institutul Național de Statistică, *Accesul populației la tehnologia informațiilor și comunicațiilor în anul 2021*, București, Editura Institutului Național de Statistică, 2021, p. 21.

14 Roxana Apostolache, *Competența pedagogică digitală*, Iași, Editura Polirom, pp. 189-190.

15 Jean-Claude Larchet, *Captivi în internet*, trad. Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2016, p. 96.

„etapă istorică” a existenței noastre ne dă posibilitatea să înfăptuim cele necesare pentru viața veșnică, atât pentru noi, cât și pentru cel de lângă noi. A rata clipa, răsfoind permanent paginile comunităților online cu siguranță, nu este sănătos. Așadar, „cu cât vom fi mai discreți și ne vom retrage din această lume virtuală, cu atât vom înțelege mai bine ce se întâmplă în realitate. Într-o lume saturată de supraexpunerea idolatră, noua glorie pare a fi anonimatul”¹⁶.

Un exemplu definitoriu înspre ilustrarea tulburării pe care mediile online ne-o produce este consumerismul pe care acestea îl facilitează, în adevăratul sens al cuvântului. Dacă discutăm despre categoriile de bunuri care sunt achiziționate prin internet¹⁷, iată care este imaginea anului 2021: femeile excelează în cumpărarea de bunuri precum: îmbrăcăminte, încălțăminte sau accesorii (80,5%), produse cosmetice (38,6%), produse de curățare și igienă (21,8%) și cărți (18,6%); bărbații se remarcă în bunuri precum: livrări de la restaurante (34%), articolele sportive (24,0%), produse electronice sau electrocasnice (23,2%) și alimente sau băuturi (15,5%). Deși ponderea este mai mare cu 13,2 puncte procentuale la persoanele de sex feminin la achiziționarea de îmbrăcăminte, încălțăminte sau accesorii, totuși, și persoanele de sex masculin au o predilecție în cumpărarea acestor bunuri de pe internet, fiind într-o pondere considerabilă, de 67,3%.

2. Provocările generațiilor digitale tinere: comunicare, comunitate, comuniune

Din Uniunea Europeană fac parte 27 de state, acesta fiind barometrul cel mai la îndemână și mai relevant pentru a putea înțelege contextul în care țara noastră se dezvoltă și se realizează obiectivului comunitar, aspect de care nu putem face abstracție în cercetarea de față. *Competența digitală de bază* este definită de către specialiștii Uniunii Europene în jurul unor abilități minimale care includ: găsirea de informații online despre bunuri sau servicii; citirea publicațiilor online; abilitățile de comunicare prin trimiterea și primirea de e-mailuri și utilizarea rețelelor de socializare; abilitățile de creare de conținut digital, de tipul utilizării software-ului de procesare a textului sau a foilor de calcul și editarea de fotografii, fișiere video sau audio;

16 Emanoil Băbuș, *Icoane și emoticoane*, p. 189.

17 *** Institutul Național de Statistică, *Accesul populației la tehnologia informațiilor și comunicațiilor în anul 2021*, p. 26.

abilitățile de asigurare a siguranței navigării, precum limitarea accesului la profil sau conținut pe rețelele de socializare și modificarea setărilor browser-ului de internet, abilitățile de practici de tip vânzare online, internet banking și instalarea de software sau aplicații.

Pentru anul 2021, Comisia Europeană plasează România pe ultimul loc în ceea ce privește Indicele economiei și societății digitale (DESI), doar 28% din populația țării noastre având competențe digitale de bază. În timp ce „87% dintre persoane (cu vârsta cuprinsă între 16-74 de ani) au folosit internetul în mod regulat în 2021, doar 54% aveau minimumul de abilități digitale de bază (procentul este la nivel de întreagă Uniune Europeană; n.n.). Olanda și Finlanda sunt lideri în UE, în timp ce România și Bulgaria rămân în urmă. O mare parte a populației UE încă nu are competențe digitale de bază, deși majoritatea locurilor de muncă necesită astfel de abilități”¹⁸. Ca orice transformare, această perioadă de tranziție digitală prin care trece societatea actuală lasă urme profunde, nu doar la nivel social, ci mai ales la nivel personal. Cum ținta Uniunii Europene este ca, până în anul 2030, peste 80% din populația Europei (cu vârste cuprinse între 16 și 74 de ani) să dobândească cel puțin aptitudinile digitale de bază, ne putem imagina ce intervenții vor avea loc în procesul educațional, spre exemplu. Și, totuși, implicațiile schimbării sunt deja vizibile încă de la vârste fragede. Din păcate, folosirea dispozitivelor digitale este îngăduită lejer copiilor de către unii părinți, deși, după cum am putut vedea la începutul acestei cercetări, internetul nu a fost creat pentru copii.

Un studiu recent al UNICEF, realizat în noiembrie 2019, ne pune la dispoziție o analiză minuțioasă cu privire la modul în care începe să fie abordată această problematică extrem de delicată și stringentă: „internetul este adesea prețuit pentru capacitatea sa de a ajuta la dezvoltarea copiilor, dar este, concomitent, criticat pentru reducerea calității vieții copiilor și pentru expunerea acestora la lucruri necunoscute și pericole fără precedent. Există o dezbatere considerabilă despre când sau cum drepturile copiilor – inclusiv drepturile la exprimare, la confidențialitate, la informare, la joacă și la protecție împotriva vătămării, așa cum se prevede în Statele Unite, Convenția Națiunilor cu privire la Drepturile Copilului – pot fi protejate sau încălcate în era digitală. Deoarece tot mai mulți copii din întreaga lume

18 Conform analizei realizate de Comisia Europeană în studiul *Digital Economy and society index (DESI)*, European Commission, 2022, p. 14.

acesează mediul online în fiecare zi, este mai important ca niciodată să clarificăm modul în care internetul poate oferi oportunități pentru viața copiilor, protejându-i în același timp de vătămări sau abuzuri. Acest lucru necesită mărturiile ale copiilor înșiși, ele fiind dovada diversității de experiențe (digitale; n.n.) ale copiilor, la nivel național și global”¹⁹.

Cei mai fervenți utilizatori ai internetului sunt tinerii. Organizația non-guvernamentală Salvați Copiii a realizat recent o serie de analize, cuprinse în materialul *Studiu privind utilizarea internetului de către copii*²⁰, finanțat de Comisia Europeană. Cercetarea s-a derulat pe parcursul lunilor iulie-august 2021 și a vizat un eșantion de 2.740 de copii din România. Concluziile pe care dorim să le scoatem în evidență sunt următoarele: vârsta medie de la care încep copiii să folosească internetul este de 8,2 ani (cu trend descrescător – față de 9 ani, în același tip de studiu realizat de către Organizație în 2018), iar telefonul mobil este instrumentul principal de acces pentru 99% dintre aceștia.

Perioada de vârstă când se ia cel mai frecvent contact pentru prima oară cu internetul este cuprinsă între 5-8 ani (49%), dar cercetarea ne semnalează că sunt și copii cu vârste extrem de fragede, de 1-4 ani²¹, care sunt în *contact* cu mediul online (6%). Cele mai populare aplicații și rețele de socializare, în rândul tinerilor, sunt Youtube (98%), WhatsApp (95%), Tik Tok (85%), Instagram (86%) și Facebook (65%). Principalele trei activități pentru care este folosit internetul sunt: urmărirea conținutului online postat de alți utilizatori (84%), jocurile (70%) și navigarea pe rețelele de socializare (67%). Din punct de vedere al asocierii utilizării internetului cu sistemul educațional, studiul ne dezvăluie faptul că 63% dintre respondenți folosesc internetul ca metodă suport pentru aprofundarea informațiilor primite la școală.

19 Sonia Livingstone et alii, „Executive summary”, în *Growing up in a connected world. Understanding Children’s Risks and Opportunities in a Digital Age*, Editor: Daniel Kardefelt-Winther, Florence, Unicef Office of Research-Innocenti, 2019, p. 6.

20 Organizația Salvați Copiii România, *Studiu privind utilizarea internetului de către copii*, București, 2022, disponibil la <https://www.salvaticopiii.ro/sci-ro/files/41/415afdb8-ff1b-4c04-8c62-27f6f9ba3dcf.pdf> (accesat la data de 22.09.2023).

21 Potrivit recomandărilor Asociației Americane a Pediatriilor, copiii sub doi ani ar trebui să nu aibă nicio interacțiune cu mijloacele media, întrucât chiar și nouă minute de vizionare a unor desene animate influențează negativ funcțiile executive la copiii de patru ani. Vezi Anca Dobrea / Costina Păsărelu, „Impactul tehnologiei asupra dezvoltării”, p. 63.

În ceea ce privește starea de spirit a tinerilor utilizatori de internet, lucrurile devin mai profunde. Plictiseala este principalul motiv pentru care aceștia postează sau distribuie conținut pe internet (44%), alături de nevoia de exprimare (43%) și dorința de relaxare (29%). Felul în care veridicitatea informației din online este apreciată de către tineri are la bază două criterii principale: verificarea pe alte site-uri (59%) și faptul de a coincide cu ceea ce deja utilizatorul știe despre subiect (47%); părinții sau profesorii sunt consultați în 41% din cazuri, procent ce scade odată cu înaintarea în vârstă și ajunge la 31% înainte de majorat. Un procent de 33% dintre cei interviuați petrec peste 4 ore online, iar 45% dintre aceștia utilizează internetul între 3-4 ore pe zi; doar 3% dintre copii afirmă că navighează pe internet mai puțin de o oră pe zi.

O cercetare interdisciplinară, *EU Kids Online 2020*, în care au fost incluse 19 țări europene, a însumat răspunsurile a 25.101 copii, cu vârste cuprinse între 9 și 17 ani. Datele au fost colectate între toamna anului 2017 și vara anului 2019, fiind interpretate de către cercetători din diverse universități și institute europene. Parte din demers a fost și materialul care a tratat problematica utilizării internetului de către adolescenții din România, respectiv studiul *Acces, utilizări, riscuri și oportunități ale internetului pentru copiii din România*²², la care au participat 935 de băieți și fete. Concluziile analizei sunt vaste și acoperă în detaliu principalele provocări pe care copiii și adolescenții români le întâlnesc când vine vorba despre utilizarea tehnologiilor digitale. Este important să precizăm că studiul este și unul comparativ, deoarece datele obținute sunt corelate la cele ale unei alte cercetări pe aceeași temă, realizată în 2010, de către aceeași echipă, în cadrul aceluiași proiect.

Ca o informație relevantă pentru cercetarea de față vom începe cu precizarea că doar unul din zece copii (9%) întâmpină probleme în utilizarea tehnologiilor (reamintim aici că România este, totuși, pe ultimul loc în Uniunea Europeană la capitolul competențe digitale de bază...). Pentru că impactul cel mai puternic al internetului este resimțit la nivel de comunicare și comunitate, evidențiem că, în 2018, trei din patru copii de 9-17 ani din România aveau profil pe o rețea de socializare (74%). Principalul criteriu pentru acceptarea cererilor de prietenie este acela al existenței prietenilor

22 Anca Velicu, Bianca Balea, Monica Barbovschi, *Acces, utilizări, riscuri și oportunități ale internetului pentru copiii din România. Rezultatele EU Kids Online 2018*, EU Kids Online și DigiLiv-REI – Vieți digitale. Cercetare, Educare, Intervenție, 2019, pp. 8-11.

comuni. La cei mici mai cântărește încă acordul părinților, însă odată cu creșterea în vârstă, emanciparea își spune cuvântul. Dintre cei aflați deja în pragul adolescenței, un procent de 40% susține că le este mai ușor să fie ei înșiși atunci când interacționează cu oamenii online, decât față în față. Un procent de 78% dintre copiii au creat conținut video și l-au postat pe rețelele de socializare. De remarcat este și conștiința autocritică a pierderii de prea mult timp cu utilizarea internetului pe care peste două treimi din cei intervievați o au, chiar dacă doar 15% consideră că internetul nu este pentru ei. Dintre pericolele întâlnite de către copiii și adolescenții care au stat online amintim: hărțuirea de tip cyberbullying (23%), incitarea la ură (23%), primirea de mesaje cu caracter sexual (24%), scurgerea informațiilor cu caracter personal (14%).

Am ales să dedicăm acest capitol modului în care generațiile tinere se raportează la avalanșa de fenomene din sfera relaționării digitale, având convingerea vulnerabilității acestora față de provocările tehnologiilor avansate. Dincolo de cifre și procente, trecând peste orice abordare sociologică (de altfel, uneori necesară), copilăria nu este firesc să reprezinte un *subiect de cercetare*. Ea devine *materie de studiu* în momentul în care se goleşte de tot ceea ce îi este propriu și personal, atunci când setea de acumulare și cunoaștere specifică procesului de creștere este înăbușită de variatele *supape pentru depresurizare* puse în mână copiilor de către părinți (telefoane, tablete, laptopuri etc.). Chiar dacă aspectele descrise în rândurile de mai sus au ca preocupare principală tinerii și copiii, atunci când privim în profunzime, vom constata că responsabilitatea pentru starea actuală nu este datorată – sub nicio formă – adolescenților utilizatori de internet, ci adulților. Aceștia din urmă par a se afla într-o stare de comoditate prelungită sau chiar sub influența unei forme mai gravă de plictis.

Într-adevăr, liberul arbitru este pus acum la grea încercare, tocmai prin multitudinea de opțiuni care îi vin în cale omului din era digitală. Nu afirmăm că schimbările nu aduc cu ele și *revoluțiile* aferente, dar nu este firesc ca ele să aducă tulburare. Viața duhovnicească este direct afectată de revoluția tehnologiilor digitale de informare și comunicare, nu doar în ceea ce presupune trăirea ei conformă ci, mai ales, în dobândirea aptitudinilor de la o vârstă fragedă pentru a asigura, pe viitor, *performanța morală* necesară. Prin faptul că apartenența la comunitatea digitală actuală remodelează sferile vieții, inclusiv identitatea umană, trăirea sufletească și gândirea în sine, vom ajunge să vedem foarte curând cum ea va produce interferențe

și perturbări (provocări) în misiunea Bisericii. Aici nu mai vorbim despre o schimbare generală, ci avem de-a face cu un proces global cât se poate de intim și personal. Sufletul însuși devine *câmp de luptă* pentru conflictul fericirilor și nefericirilor cotidiene, iar totul este alimentat de fundamentele sociale și culturale dobândite de-a lungul vieții.

Așadar, este necesar să acordăm atenție modului în care se *împrăștie* atenția pentru viața duhovnicească, pentru a trece sănătos prin schimbare și a nu intra în criza dezamăgirii, după cum constată și Georgios Mantzaridis: „fascinat de mijloacele de informare în masă și de internet, omul contemporan trăiește într-o realitate iconică, unde toate sunt permise, fiindcă sunt figurative, aparente, rupte de viața adevărată. Adevărul lucrurilor se cufundă în uitare și rămâne îndepărtat și uitat. Astfel, omul se alienează și este împins către o puternică criză de identitate. Cu o capacitate critică paralizată și orientată către exterior, mijlocul unei umanități omogenizate nu găsește niciun punct de sprijin. Dezamăgit de ideologiile care circulă, neavând nicio susținere religioasă, omul se atașează cu devotament religios de reușitele științei și ale tehnologiei”²³.

3. Despre educarea și autoeducarea creierului și a simțurilor în fața demenței digitale

În acest capitol, vom trata câteva dintre efectele pe care utilizarea instrumentelor digitale alternative le poate avea asupra creierului tinerilor, în comparație cu metodele tradiționale. Particularitatea vine din faptul că vom asocia abordarea cu procesul de educație și dezvoltare a personalității. Școala trebuie văzută ca fiind mai mult decât un loc în care se formează profesioniști și buni meseriași, rolul ei primar fiind acela de a dezvolta caracterul personal al celui care o urmează. Observația lui Bogdan-Tătaru Cazaban se aplică întru-totul acestui unghi de abordare: „educația, în sensul ei tare și, am spune, peren, vizează tocmai dobândirea libertății mature, cultivarea spiritului, a creativității și a curiozității sale, fără a lăsa presiunea utilității să deformeze acest spațiu al libertății formatoare”²⁴. Specificul situației survine din lipsa de experiență a tinerilor în ceea ce privește acumula-

23 Georgios Mantzaridis, *Tradiție și înnuire*, trad. Florin Toader Tomoioagă, Iași, Editura Doxologia, 2017, pp. 108-109.

24 Bogdan-Tătaru Cazaban, „Ce fel de educație în epoca ecranelor?”, în *Horeb*, 2/2020, pp. 63-64.

rea selectivă a cunoștințelor, trecerea acestora printr-un filtru critic propriu, precum și tendințele firești vârstei înspre dependența față de fenomenul online și încrederea deplină în acesta. Deși, studiile recente vorbesc despre o superficialitate la acest capitol și din partea adulților, este mai îngrijorător pe termen lung faptul că „tinerilor le este greu să evalueze semnificația diferitelor surse; ei nu pot face deseori deosebirea între autoritatea surselor bune (de exemplu studii științifice) și a surselor rele (datul cu părerea). Ei privesc calitatea surselor doar superficial, în cazul în care o fac, însă nu sunt în stare și nici nu vor să evalueze sursele de informare”²⁵.

Cercetarea modernă asupra creierului arată că folosirea la o scară mai largă a mediilor digitale reprezintă un motiv serios de îngrijorare. Creierul uman se află într-un proces permanent de schimbare, de unde rezultă că folosirea zilnică a mediilor digitale nu poate să nu aibă efecte asupra utilizatorilor. În SUA s-a realizat un studiu reprezentativ pe un grup de 2.000 de tineri (cu vârsta cuprinsă între 8 și 18 ani), care arată că respectivii petrec aproximativ șapte-opt ore pe zi în mediul online, mai multe ore decât de somn. De asemenea, în Germania, potrivit unui sondaj la care au răspuns 43.500 de elevi, timpul de folosire al mediilor digitale de către elevii din clasa a noua este de 7,5 ore pe zi²⁶. Medicii din Coreea de Sud, o țară cu o tehnologie a informației foarte avansată la nivel mondial, au înregistrat la adulții tineri tulburări de memorie, de atenție și de concentrare din ce în ce mai frecvente, precum și o aplatizare emoțională și o opacitate generală, numind acest tablou patologic *demența digitală*. O simplă căutare pe Google a cuvintelor-cheie *demență digitală*, respectiv *digital dementia* furnizează în mai puțin de o cincime de secundă 38.000 de rezultate în engleză²⁷. Toate acestea ne atrag o dublă responsabilitate față de viitor. Prima vine din faptul că vom fi, pentru o scurtă sau mai lungă perioadă, contemporani cu tinerii de astăzi. Cea de-a doua reprezintă moștenirea pe care o vom lăsa umanității și societăților viitoare, nu în ultimul rând Bisericii. Tot ceea ce trăim astăzi cu privire la modul în care conceptul de comunitate se redefineste va fi realitatea deja statuată a deceniilor viitoare, tocmai de aceea trebuie să tratăm cu multă seriozitate și prudență prezentul.

25 Manfred Spitzer, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, trad. Dana Verescu, București, Editura Humanitas, 2020, p. 184.

26 Manfred Spitzer, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, p. 11.

27 Manfred Spitzer, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, pp. 8, 15.

Creierul uman este într-o continuă evoluție, iar felul în care este folosit reprezintă particularitatea definitorie a eficienței sale. Acesta este în așa fel alcătuit încât să se schimbe ca reacție la experiențele acumulate. Având consistența untului lăsat la temperatura camerei și închis în cușca sa osoasă, creierul este pe cât de complex, pe atât de fragil, iar o parte din fragilitatea sa rezultă din acordarea fină la ceea ce îl înconjoară²⁸. Pentru un studiu al Laboratorului de Neuroștiințe a Dezvoltării din cadrul Universității Norvegiene de Știință și Tehnologie din Trondheim au fost recrutați 12 copii școlari, cu media de vârstă de 12 ani, și 12 tineri adulți, cu media de vârstă de 24 de ani. Cercetarea și-a propus să urmărească diferențele oscilante de semnal ale creierului pe perioada activității de scriere cu mâna, dactilografare și desen, în rândul copiilor și adulților. Intervalele studiate au cuprins frecvențe de la 4 Hz (*theta* – creativitate crescută, reducerea stresului, odihnă și sentiment de împlinire) până la 60 Hz (*gamma* – concentrare intensă, focusare pe rezolvarea unei situații, proces de învățare). Creierul uman nu este un organ static, motiv pentru care sinapsele sale se modifică permanent. Am putea să îl comparăm cu un mușchi care, lucrat eficient și constant, capătă forță, robustețe și elasticitate. Este un fel „de șantier continuu: după puteri, se încearcă neîncetat adaptarea structurii sistemului de prelucrare a informațiilor la stimuli care variază”²⁹.

Rezultatele cercetării au evidențiat că cele trei activități sunt consecințele unor procese individuale diferite la nivelul creierului, doar că scrisul de mână și desenul par să se asemene între ele, în comparație cu dactilografia. Dacă la scris și la desen, brațele sunt odihnite și realizează mișcări lente, creierul atingând la nivel de zone implicate în procesul de învățare mai des oscilațiile din zona *theta*, rigiditatea utilizării tastaturii pentru a scrie oglindește o dificultate în găsirea exactă a tastelor, folosirea exclusivă a degetului arătător, focusarea fie pe ecran, pentru a vedea ce s-a scris, fie pe tastatură, pentru a vedea ce se scrie (ambele fiind sursă de tensiune cerebrală non-educativă), inclusiv o sporire a efortului înspre a scrie exclusiv corect, minimalizând încadrarea demersului într-un ansamblu al procesului de învățare. În stil eseistic, Teodor Baconschi afirmă despre acestea următoarele: „am însă presentimentul că era ecranelor tactile și a terminalelor inteligente schimbă radical nu doar modul nostru de informare curentă

28 Daniel Goleman, *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*, p. 216.

29 Manfred Spitzer, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, p. 44.

(deci procesul de formare continuă specific educației moderne), ci însăși sintaxa noastră mentală”³⁰.

Scrisul și desenatul duc mai mult creierul înspre o stare meditativă, frecvențele joase favorizând comunicarea pe distanțe mai mari la nivel cerebral. De asemenea, dezvoltă creativitatea și „chiar dacă există diferențe fundamentale între cele trei strategii, este important de reținut că activitățile respective sunt toate sarcini cognitive, fiecare având propriile beneficii. [...] Atunci când se utilizează progresele tehnologice, este important să se asigure că practica scrisului de mână rămâne o activitate centrală în învățarea timpurie a literelor, indiferent dacă aceasta se întâmplă cu un stilou și o tabletă sau cu o hârtie și cu un instrument de scris. Deoarece luarea de notițe în format digital a suferit la rândul ei o evoluție, utilizarea acestui format încă permite persoanei să scrie de mână notițe, să adauge desene și să evidențieze text. Prin urmare, beneficiile aferente ambelor metode de scriere pot fi exploatate, iar atât elevii, cât și profesorii ar trebui să fie conștienți când să le folosească și de care anume metodă să se folosească”³¹.

Privind lucrurile dintr-un alt registru, putem constata abordarea profesoarei Carol Steiker de la Facultatea de Drept din cadrul Universității Harvard, care s-a dedicat unei anumite forme de concentrare asupra unei singure sarcini: cea care rezultă în mod natural atunci când studenții își iau notițe de *mână* la cursuri. Universitatea amintită, una dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ din SUA, se poate mândri cu faptul că toate sălile de curs sunt digitalizate, de aproximativ două decenii. Vreme de mulți ani profesoara Steiker le-a permis studenților să își ia notițe pe laptop, deoarece susținea că dacă un student nu poate fi atent la cursuri și stă pe Facebook, problema este a studentului, și nu a profesorului. Cu timpul, profesoara și-a schimbat complet atitudinea, fiindcă observase că tinerii care își luau notițe pe laptop nu sufereau numai de deficit de atenție, ci își pierduseră cu totul capacitatea de a-și lua notițe, devenind niște stenografi. În viziunea acesteia, culegerea informațiilor de la un curs însemna să structurezi un subiect într-o manieră personală trecută prin filtrul ascultării și a gândirii. Prin urmare, cu tact pedagogic și treptat, Steiker le-a recomandat studenților să nu mai posedă dispozitive electronice la curs.

30 Teodor Baconschi, *Facebook. Fabrica de narcisism*, p. 76.

31 Eva Ose Askvik, F. R. (Ruud) van der Weel, Audrey L. H. van der Meer, „The Importance of Cursive Handwriting Over Typewriting for Learning in the Classroom: A High-Density EEG Study of 12-Year-Old Children and Young Adults”, in *Frontiers in Psychology*, 11/2020, p. 13.

Aceștia au renunțat la laptopuri în timpul cursului, dar au continuat să stea cu ochii pe telefon, iar în consecință, Steiker a trebuit să le spună într-un mod cât se poate de explicit că nu sunt permise dispozitivele. Rezultatele acestui experiment au fost vizibile: studenții au început să vorbească, iar prin luarea notițelor de mână, aceștia nu mai puteau realiza o transcriere literală, și astfel erau nevoiți să selecteze frazele cele mai importante din curs³². Cercetările referitoare la utilizarea calculatoarelor în vederea luării de notițe susțin această experiență în sala de clasă. Persoanele care își iau notițe pe calculator se aseamănă cu niște copiști, întâmpinând dificultăți în menținerea interesului față de conținut³³.

Poate părea un lucru lipsit de importanță imediată tratarea atât de timpurie a transformărilor pe care, să spunem, dezvoltarea digitală o imprimă sistemului educațional. În fond, nu contestăm suma beneficiilor și confortul pe care îl oferă avântul de astăzi al evoluției științei, dar problematica este, cu siguranță, mai delicată. În ultimii ani s-au înmulțit studiile și lucrările științifice pe seama respectivei perioade de tranziție digitală, bineînțeles, odată cu explozia gradului de accesibilitate la noile tehnologii și creșterea semnificativă a ratei de utilizare a acestora în rândul populației globului, indiferent de vârstă. O concluzie cu privire la stadiul cercetărilor din acest domeniu afirmă următoarele: „având în vedere larga răspândire a scrisului digital, nu-i de mirare că tot mai frecvent copiii au primul contact cu limba scrisă în acest mod, iar mult mai rar citind cărți sau scriind pe hârtie. Rezultatele primelor studii pe tema aceasta arată că digitalizarea crescândă a scrisului, care începe deja din copilărie, are consecințe negative asupra capacității de a citi a copiilor și adulților. [...] Pentru copii – de fapt ei ne interesează, deoarece învață mai repede, iar în procesul învățării creierul le e modelat pe termen lung, dacă nu chiar definitiv – există foarte puține date”³⁴. Potrivit lui Bogdan-Tătaru Cazaban, între cunoaștere și învățare există o diferență esențială: „copilul care învață să citească, să stabilească raporturile dintre foneme și semne sau cel care intră pentru prima dată în universul cifrelor nu face un act de cunoaștere științifică, ci pătrunde într-un orizont de sens, intră în *labirintul de semnificații*, adică

32 Sherry Turkle, *Redescoperirea conversației. Puterea dialogului în epoca digitală*, pp. 259-261.

33 Pentru mai multe detalii, vezi Pam Mueller, Daniel M. Openheimer, „The Pen Is Mightier than the Keyboard”, în *Psychological Science* 25, 6/2014.

34 Manfred Spitzer, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, pp. 157-158.

într-o lume culturală în care, pentru orientare, are nevoie de transmitere și, prin urmare, de călăuze și mediatori. Cu alte cuvinte, eroarea pedagogiei moderne constă în aplicarea unui model care, de fapt, este propriu savanților, actele fundamentale ale învățării – scrisul, cititul, socotitul – ținând de cu totul alt registru decât cel al cunoașterii științifice: a învăța înseamnă, întâi de toate, a folosi limbajul și resursele sale”³⁵.

Marshall McLuhan cuprinde toată esența unui episod cel puțin similar, dacă nu identic, cu cel pe care începem să îl trăim acum: „astăzi este mai ușor să sesizăm această tehnologie specifică a scrierii. Noile instituții de învățământ care predau citirea rapidă utilizează tehnica disocierii mișcărilor ochiului de verbalizarea interioară. [...] în Antichitate și în Evul Mediu lectura se făcea cu glas tare. Odată cu apariția tiparului, ochiul și-a putut accelera mișcarea, în timp ce vocea se estompa. Verbalizarea interioară continua, totuși, să pară inseparabilă de parcurgerea orizontală a fiecărui rând dintr-o pagină. Astăzi, noi știm că lectura verticală permite disocierea acțiunii ochiului de verbalizare”³⁶. Însă, a lectura simultan cu acțiunea de mișcare a buzelor, semn al verbalizării interioare, astăzi este chiar semn de semianalfabetism.

În anul 2006, Jakob Nielsen, avocat și cercetător danez care studiază *modul de interacțiune între om și computer*, a realizat un studiu inedit cu privire la pattern-ul care se aplică de către utilizatorii digitali la citirea unei pagini web. „Modelul F” arată că acest lucru se poate ilustra prin două dungă orizontale, urmate de o dungă verticală, practic ochii celor 232 de utilizatori implicați în cercetare urmând întocmai acest mod de citire predominant. Concret, atenția era sporită la primele rânduri, urmând ca ochii să mai facă o jumătate de efort înspre mijlocul paginii, capitulând abrupt înspre final. De aici vine și concluzia: „primele două paragrafe trebuie să conțină cele mai importante informații. Există o oarecare speranță că utilizatorii vor citi cu adevărat acest material, deși probabil vor citi mai mult primul paragraf decât al doilea”³⁷.

35 Bogdan-Tătaru Cazaban, „Ce fel de educație în epoca ecranelor?”, în *Horeb*, 2/2020, p. 61.

36 Marshall McLuhan, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, trad. L. Năvodaru / P. Năvodaru, București, Editura Politică, 1975, p. 83.

37 Jakob Nielsen, *F-Shaped Pattern For Reading Web Content (original study)*, disponibil la <https://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content-discovered/> (accesat la data de 23.02.2023).

Cercetarea a fost continuată în 2008, cu o nouă etapă în care au fost cooptați 25 de utilizatori de browsere web, în mare parte persoane cu inteligență peste medie. De data aceasta, metoda nu a mai implicat urmărirea ochilor, ci a analizat durata în secunde petrecută de utilizatorii implicați, pe o perioadă extinsă de timp, fără constrângeri de niciun fel. S-a analizat istoricul web aferent vizualizării a 45.237 de pagini web. Pentru că au fost implicate persoane foarte alfabetizate, s-a considerat acceptabilă o medie de 250 de cuvinte ca putând fi parcurse în decurs de un minut. Astfel, s-a pornit de la un interval *necontorizat* de 25 de secunde, timp destinat proceselor de acomodare ale utilizatorului cu pagina web. Intervalul maxim evaluat, în continuare, a fost de 100 de secunde, iar cele mai *stufos*e pagini au inclus până la 1.200 de cuvinte. În funcție de durata pe care subiecții au petrecut-o pe pagină și făcându-se un raport cu numărul de cuvinte existent, din cercetare a rezultat o medie de aproximativ 100 de cuvinte suplimentare *parcurse* în 4,4 secunde, pe intervale succesive care cresc exponențial (aici fiind inclus și timpul dedicat navigării în pagină, studiul imaginilor, deci nu este vorba doar strict de text). Așadar, într-adevăr, se petrecea mai mult timp examinându-se pagina web, dacă aceasta avea mai multe informații de tip text, dar nu exista un raport realist între durata respectivului răgaz suplimentar și numărul efectiv al cuvintelor *presupus* citite. Un simplu calcul matematic ne arată faptul că, la o medie de 250 de cuvinte/minut, în 4,4 secunde s-ar putea parcurge aproximativ 18 cuvinte, nicidecum 100. Concluzia este următoarea: „pe o pagină web cu conținut mediu, pe parcursul unei vizite de durată medie, utilizatorii au timp să citească cel mult 28% din cuvinte; 20% este mai plauzibil”³⁸. Superficialitatea lecturii este mai mult decât evidentă.

Fiindcă am vorbit despre alfabetizare, putem să încadrăm cele expuse mai devreme la un posibil palier, denumit *alfabetizarea digitală*. Aducem ca argument, în contrapondere, atât din punct de vedere al exigențelor demersului, cât și din punct de vedere al poziționării în timpul istoric, un alt experiment, realizat la începutul anilor '60 de către Institutul de Studii Africane al Universității din Londra, evocat de către Marshall McLuhan. Concret, pentru a realiza o conștientizare în comunitățile africane indigene despre importanța sanitară a eliminării potențialelor focare de infecție fa-

38 Jakob Nielsen, *How Little Do Users Read?*, disponibil la <https://www.nngroup.com/articles/how-little-do-users-read/> (accesat la data de 22.02.2023).

vorizate de apa stagnantă sau a deșeurilor menajere, cercetătorii au prezentat unui grup de 30 de indigeni un film de 5 minute, realizat în *slow-motion*, cu o scenă educativă scurtă despre cum se poate realiza strângerea gunoaielor menajere, secarea bălților stătute, totul într-o gospodărie obișnuită dintr-un sat african. Materialul a avut un conținut sumar, iar ritmul lent includea mișcarea oamenilor, ridicarea cutiilor de conserve goale, strângerea hârtiilor cu un băț ce avea un cui în vârf. Întrebați despre ce au văzut, băștinașii au spus că au văzut un pui de găină!

Experimentul este analizat în detaliu de M. McLuhan, iar noi reținem aici următoarea concluzie: „apariția unei noi tehnologii care extinde asupra lumii sociale unul din simțurile noastre determină, într-o cultură, noi relații între simțuri. Efectul produs se poate compara cu modificarea pe care o provoacă adăugirea unei note într-o melodie”³⁹. Toate aspectele tratate pe parcursul capitolelor anterioare, sunt menite să îl pună pe cititor în temă cu ceea ce implică modelul digital modern de colectare și sedimentare a informațiilor. Tehnicile și echipamentele disponibile pe piață sunt cu mult mai numeroase și complexe, dar am ales să insistăm pe metodele cele mai la îndemână pentru educație, serviciu și viață de zi cu zi, respectiv calculatorul și internetul.

La răscruce de culturi

Biblioteca versus device-urile

Avantajul tehnologiilor și al dispozitivelor digitale este acela că se reinventează neîncetat și se mulează perfect pe nevoia de confort a utilizatorilor. În esență, acesta este și scopul industriei colosale care s-a clădit în timp, exploatând din plin slăbiciunile consumatorilor săi. Treptat, ajungem să ne transformăm în entități plictisite de tot ce ne înconjoară, gradul de nemulțumire fiind la cote alarmante. Dacă știința evoluează este și pentru că nu ne mai mulțumim cu darurile prezentului. Altfel nu am putea să explicăm, spre exemplu, apariția unor tehnologii digitale, precum cele recente de tipul *like paper*, prin care *hârtia capătă puteri digitale*. Practic, vorbim despre dispozitive pentru scris (tablete) extrem de fine, subțiri și ușoare, care imită – în toate privințele posibile –, experiența scrisului de mână. *Textura specială a ecranului* permite o grafie cât mai fidelă celei tradiționale,

39 Marshall McLuhan, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, p. 79.

fiind eliminată alunecarea întâlnită în cazul ecranelor clasice; stiloul este dotat cu perie specială, care asigură *imitarea sentimentului abraziv al scrisului* cu un instrument clasic; dispozitivul asigură emiterea sunetului scrierii (fidel și corelat cu intensitatea actului caligrafic desfășurat), identic cu cel generat de contactul peniței cu foaia. Oare simțim paradoxul? Înlocuim scrisul pe hârtie și cititul de cărți tipărite cu dispozitive care ne aduc *mai aproape de hârtie ca niciodată*.

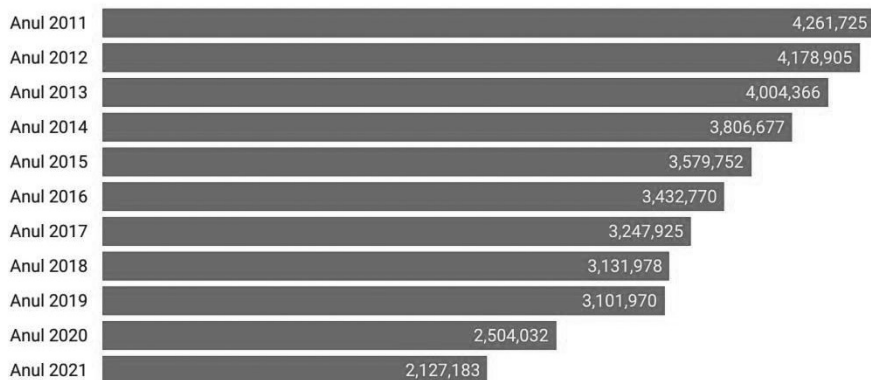
Declinul frecvenței de utilizare a instrumentelor și metodelor tradiționale de acces la cultură, inclusiv în România, s-a făcut resimțit, cu adevărat, încă de la cumpăna anilor 2000. Acesta este momentul în care marcăm, practic, *startul tranziției de la epoca tradițională a culturii înspre epoca digitalizării acesteia* (aici vom include și educația, precum și toate instrumentele care stau la baza dobândirii ei). În continuare, vom analiza aspecte ale unei realități cultural-istorice care, ușor, este pe punctul de a apune, nu doar în România, ci și în lume. Prezentul capitol este o cercetare realizată folosind date statistice anuale disponibile în *raportările disponibile pe portalul Institutului Național de Statistică*, cu referiri la diferite perioade din istoria post-decembristă a României.

Pornim de la noțiunea de *cititor activ*⁴⁰, care se referă la acea persoană care a împrumutat pentru acasă (sau a consultat în sediul bibliotecii) cel puțin o dată într-un an calendaristic o carte, broșură sau o altă publicație aparținând unei biblioteci. Din păcate, informațiile privind cercetarea statistică despre numărul cititorilor activi din România este disponibilă începând doar din anul 2011, însă cu siguranță este suficient pentru a ne forma o viziune despre trendul descendent. Dacă, la nivelul anului 2011, în România existau 4.261.725 de cititori activi în biblioteci, respectiv 21,14% din populația activă a țării, anul 2021 marchează sfârșitul unui deceniu nefast din acest punct de vedere. Numărul celor care frecventează sălile de lectură sau împrumută cărți pentru acasă scade la jumătate, respectiv 2.127.183 de utilizatori, ceea ce însumează un procent de 10,57%.

Despre scăderea interesului față de frecventarea bibliotecilor putem vorbi și în contextul disponibilității unui număr tot mai crescut de cărți în format digital. În perioada analizată, am asistat și la un declin al numărului de ziare apărute în format tipărit, precum și la migrarea acestor publicații înspre mediul online. Din punct de vedere jurnalistic, totul s-a transformat într-un compro-

40 Conform datelor statistice pentru secțiunea A - Statistică socială, domeniul Cultură, pachetul ART107A – *Cititori activi la biblioteci pe județe și localități*.

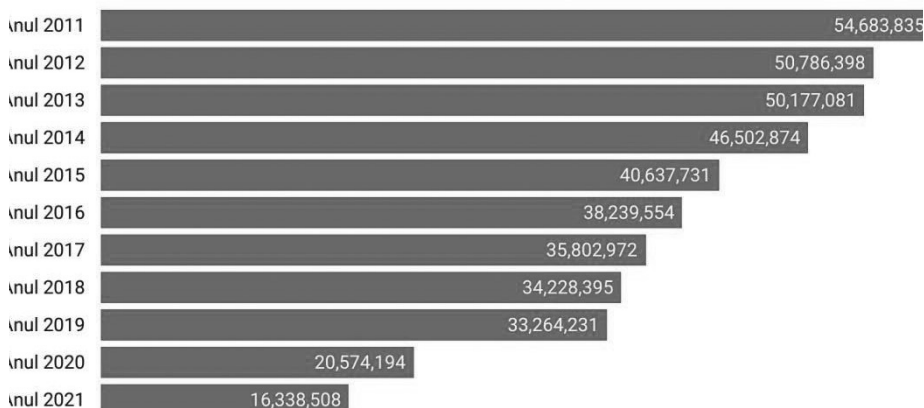
Numărul cititorilor activi din România



mis care s-a răsfrânt asupra calității actului de informare și a dus la deformarea exigențelor cititorilor. Și, totuși, bibliotecile rămân încă depozitare ale tezaurului de colecții de ziare asupra cărora mulți utilizatori revin.

Statistica în ceea ce privește situația *volumelor eliberate către utilizatorii de bibliotecă*⁴¹ (aici fiind incluse totalitatea cărților, broșurilor, colecțiilor de ziare și reviste, materiale audiovizuale împrumutate cititorilor/ utilizatorilor, într-o perioadă calendaristică dată) este una și mai abruptă. Dacă în anul 2011 au fost eliberate 54.683.835 de volume, peste zece ani, în anul 2021, cifra scade cu peste 70%, atingând un prag istoric minim de 16.338.508 de volume eliberate către cititori.

Volume eliberate de biblioteci către utilizatori



41 Conform datelor statistice pentru secțiunea A - Statistică socială, domeniul Cultură, pachetul ART108A – *Volume eliberate pe județe și localități*.

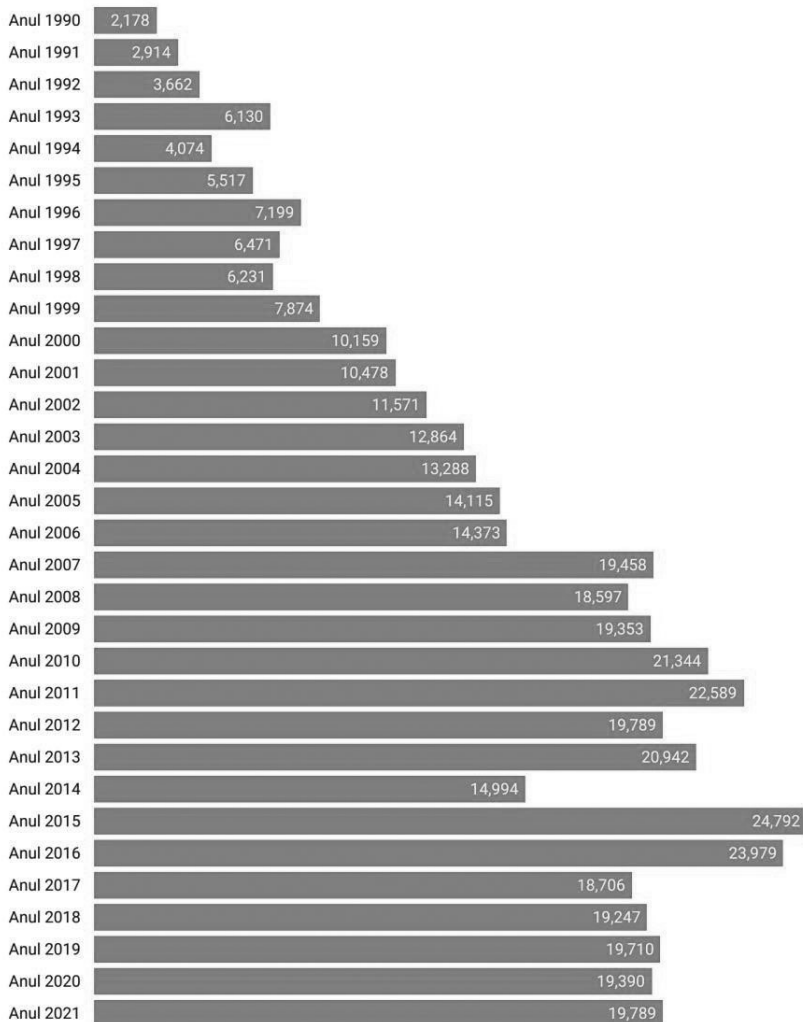
Un alt indicator relevant pentru expunerea de față este cel care face referire la situația tipăriturilor din România⁴², adică numărul cărților și broșurilor tipărite intrate în Depozitul Legal al Bibliotecii Naționale, titlurile și tirajul acestora. Aici este cuprinsă activitatea de producție editorială și cea extra-editorială, respectiv lucrările apărute pe întreg teritoriul țării noastre, realizate de editurile publice și particulare: tipărituri precum manualele școlare, cursurile și tezele universitare, reeditările de cărți și broșuri, lucrările ilustrate, culegerile de gravuri și reproduceri de artă, partituri muzicale, desene, albume de benzi desenate etc. Cifrele includ și statistica ziarelor sau revistelor din România post-decembristă. De asemenea, în anul 1990 existau 2.178 de titluri de cărți și broșuri tipărite, intrate în Depozitul Legal al Bibliotecii Naționale. Peste zece ani, numărul acestora crește la 10.159, urmând ca în anul 2010 să asistăm la o dublare a acestuia, cu 21.344 de titluri de cărți și broșuri tipărite, intrate în Depozitul Legal al Bibliotecii Naționale. După un maxim atins în anul 2015, respectiv 24.792 de repere, asistăm la un declin al acestor cifre. Anul 2021 ne găsește la un total de 19.789 de repere. Cum era de așteptat, sărăcirea titlurilor se oglindește și în rafturile bibliotecilor personale ale românilor, dar acest aspect poate fi cuantificat de fiecare dintre noi în parte.

Locul publicațiilor laice și al publicațiilor religioase

În ceea ce privește tirajul publicațiilor, lucrurile sunt demne de toată atenția! Primii ani de după Revoluția din 1989 marchează record după record: 52.474.000 de exemplare tipărite și intrate în Depozitul Legal al Bibliotecii Naționale în anul 1990; 57.272.000 de exemplare, în anul 1991; 66.598.000, în anul 1992, și apogeul de 75.907.000 de exemplare tipărite, în anul 1993. Fără a insista asupra valorilor din anii următori, ne vom limita la a constata scăderea constantă a tirajelor. În anul 2021 s-a tipărit un număr de doar 12.425.000 de cărți și broșuri. Ca o ilustrare sugestivă, vom spune că numărul record al tirajului de cărți și broșuri din anul 1993 a fost atins cu greu în toată perioada cumulată a anilor 2013-2021...

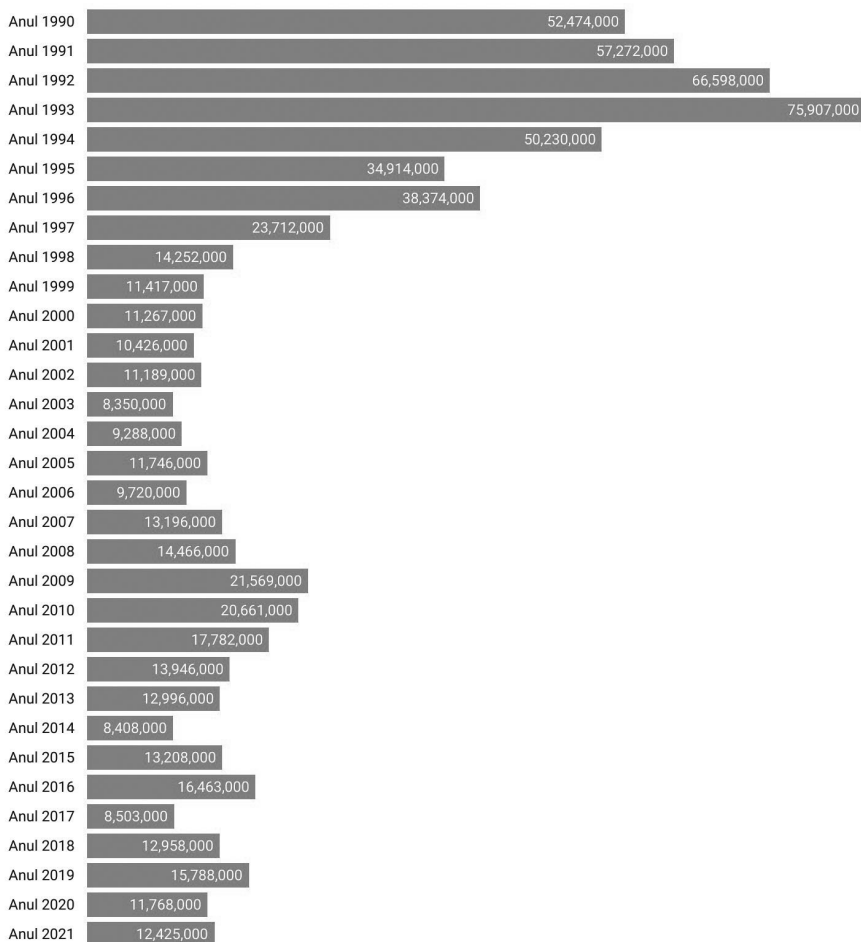
42 Conform datelor pentru secțiunea Statistică socială, domeniul Edituri, pachetul ART115A – *Cărți și broșuri tipărite, intrate în Depozitul legal al Bibliotecii Naționale a României*.

Numărul titlurilor de cărți și broșuri tipărite în România



Pentru a aduce cercetarea în actualitate, remarcăm faptul că ponderea domeniile editoriale care definesc publicațiile anului 2021 reprezintă un lucru îmbucurător pentru Biserică, mărturie fiind opțiunile cititorilor. Din totalul de 19.789 de titluri de cărți și broșuri tipărite, ponderea celor cu profil religios-teologic este de 6,51% (1.289 de titluri). Poate pare *derizoriu* acest procent, însă e bine să știm că se poziționează pe locul al treilea între cele 23 de domenii editoriale recenzate. Pe primul loc sunt textele

Tirajul publicațiilor tipărite în România



literare, cu o pondere procentuală de 40,20% (7.956 de titluri), urmate de publicațiile cu profil vast din punct de vedere statistic, denumit generic educație, învățământ, instruire, timp liber, cu o cotă de 12,22% (2.418 titluri). Particularitatea vine însă din valorile care definesc tirajul aferent domeniilor editoriale. Aici, lucrurile încep să se limpezească. Din totalul de 12.425.000 de titluri de cărți și broșuri tipărite în anul 2021, primele trei locuri în afinitățile cititorilor sunt distribuite astfel: textele literare au reprezentat 34,45% (4.821.000 de exemplare), tipăriturile cu profil de educație, învățământ, instruire, timp liber au însumat 13,61% (1.691.000 de exemplare), în timp ce scrierile cu profil religios-teologic reprezintă 11,34%

(1.409.000 de exemplare). De fapt, aceste trei domenii editoriale sunt și singurele care au reușit să treacă pragul de un milion de exemplare tipărite. De menționat ar mai fi și următorul domeniu, respectiv cel ce acoperă Filosofia, Psihologia, Logica, Morala și Etica, cu un total de 869.000 de exemplare tipărite, pe parcursul anului 2021.

Voluntariat editorial online

Cercetarea statistică derulată pe parcursul acestui capitol ilustrează realități referitoare la gradul de utilizare, respectiv cererea pentru *instrumentele tradiționale de cultură*, în România, dar nu are menirea de a prezenta lucrurile într-o cheie pesimistă. Motivele pentru care cererea de cărți și interesul pentru bibliotecă au scăzut considerabil în ultimul deceniu nu țin, cu siguranță, doar de evoluțiile tehnologice recente sau de redefinirea standardelor în accesarea cunoașterii. Însă, chiar dacă sunt fenomene independente, scăderea numărului tipăriturilor s-a suprapus cu creșterea în amploare a uzanței exploataării informațiilor provenite din mediul digital⁴³. Pentru că este, de departe, principala resursă pe care motoarele de căutare o pun în evidență, vom face câteva scurte precizări legate de Wikipedia⁴⁴, enciclopedie on-line apărută în ianuarie 2011. Întregul concept se bazează exclusiv pe voluntariatul celor care scriu articolele. Nu există responsabilități față de cele publicate, doar cerințe orientative de bază, cum ar fi cele în care se solicită autorilor eliminarea opiniilor personale din rândurile materialului enciclopedic. *Common sense*-ul domnește peste tot, iar continuitatea unui proiect început ține exclusiv de aspirațiile sau determinarea

43 Potrivit episcopului Ignatie Trif, mediile digitale „favorizează comunicarea pe orizontală, prin care sunt aneantizate ierarhiile de orice fel. În mediul virtual suntem cu toții egali, nu mai contează experiența, vârsta sau statutul social. Devenim martorii unei deconstrucții grațioase a ierarhiei, asistăm la deschiderea unei perioade în care competența a luat sfârșit, iar tutuiala devine un *drept* fundamental inalienabil și inerent consumatorului de *social media*. De asemenea, comunicarea pe orizontală este cea care pune accent pe îndoparea cu cât mai multă informație, care este opțională, nu necesită niciun fel de efort de stocare sau de digerare și, de multe ori, este lipsită de relevanță existențială pentru cel care o accesează”. În contrast, dar nu în opoziție, cu respectiva comunicare pe orizontală, există comunicarea pe verticală, care în viziunea ierarhului, „pune accent pe asumare, metabolizare și aprofundare”. Vezi † Ignatie Trif, „Ecosistemul online și familia. Centralitate și marginalitate”, în *Horeb*, 2/2020, pp. 17-19.

44 Întregul parcurs al proiectului Wikipedia este disponibil la <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia> (accesat la data de 21.03.2023).

voluntarului în a-și duce la capăt munca. Un adevărat hobby sau mod de a-ți ocupa timpul liber, unde nu există echipe redacționale ai căror membri să colaboreze la un proiect enciclopedic, fie el de orice natură.

Cerința de bază privind editarea materialului destinat publicării în online vizează corectitudinea gramaticală a textului și indicarea *pe cât se poate de corectă* a surselor citate. În funcție de așteptările pe care un voluntar Wikipedia le are de la sine, poate consulta online diferite ghiduri despre adunarea referințelor bibliografice și folosirea unui izvor de documentare, expunerea unei idei în scris și lucrurile de evitat când face aceasta, primind și sfaturi despre cum se folosesc citatele, cum se evită un plagiat sau cum se tratează un subiect controversat. Pe scurt, „se sugerează că, dacă intenționați să scrieți articole pentru o enciclopedie, să aveți unele cunoștințe de bază în scrisul formal, precum și despre subiectul tratat. Un curs despre regulile de compunere a textelor, la liceul sau facultatea dumneavoastră, este recomandat a fi frecventat înainte de a începe să scrieți articole de enciclopedie”⁴⁵.

Conform observațiilor lui Jean-Claude Larchet, există o diferență esențială între modul tradițional de lucru al enciclopediilor clasice și Wikipedia. În cazul primelor, „un comitet științific, alcătuit din specialiști din diferite domenii, definea subiectele care urmau să fie incluse, nivelul științific al articolelor, structura lor, și pentru redactarea lor erau recrutați specialiști renumiți sau în orice caz competenți; articolele erau ulterior verificate de redactori științifici și armonizate din punct de vedere schematic de către echipa editorială”⁴⁶. Rezultatul? Un produs final avizat din toate punctele de vedere, cuprinzător și de încredere, asumat din punct de vedere al conținutului și legitim pentru a constitui un izvor bibliografic și de cunoaștere pentru utilizatori.

O altă particularitate a situației prezentate o regăsim în modul cum aceasta influențează conduita *autorilor* în timpul procesului de scriere, precum și în modul de abordare al materialului editat. Un text, fie scris cu cerneală sau tipărit, nu mai permite o intervenție ulterioară asupra formei. În mod necesar, va fi nevoie de o atenție sporită asupra conținutului și a exprimării din partea autorului, o responsabilitate și o rigurozitate de care acesta va trebui să dea dovadă pe parcursul tuturor etapelor care premerg publicarea. Pornind de la o documentare riguroasă și urmând metodologia

45 Câteva sfaturi și recomandări despre cum se elaborează un articol enciclopedic Wikipedia sunt disponibile la https://en.wikipedia.org/wiki/Help:Your_first_article (accesat la data de 21.03.2023).

46 Jean-Claude Larchet, *Captivi în internet*, p. 53.

studiului și a cercetării, structurarea și întocmirea planului lucrării, apoi expunerea și argumentarea, toate acestea, împreună cu reflexiile personale, vor duce la o concluzie pertinentă a autorului despre scopul materialului. Toate etapele enumerate nu sunt lipsite de defecte sau erori de aplicare, dar – pentru cine le-a pus în practică – reprezintă modul de lucru cel mai profund productiv înspre creația destinată publicării.

Noile paradigme trasează o imagine cu totul diferită asupra culturii tradiționale și conceptului de împărtășire a *scrierilor*. Vom insista asupra etapei incipiente, aceea a documentării materialului. În fond, orice greșală (precum și păcatul), dacă nu este eliminată de la rădăcină, nu va face altceva decât să se perpetueze, rostogolindu-se și crescând în dimensiuni, ca un bulgăre de zăpadă ce se răstoarnă la vale. Odată cu apariția internetului, sursele de informare s-au înmulțit constant, ajungând chiar agasante pentru cineva care nu a *creșcut* cu ele. Tendința generală este aceea de a face totul extrem de facil, particularizat și subiectiv, chiar diferit de la un utilizator al tehnologiilor digitale, la altul.

Putem realiza împreună un exercițiu simplu, pentru a demonstra acest lucru: să pornim de la cuvântul *cofetărie*, cu scopul de a-i afla definiția. La o interogare a motorului de căutare Google sunt generate 1.340.000 de rezultate. Iată ordinea lor:

1. harta locațiilor comerciale de tip *cofetărie* (laboratoare, patiserii, magazine similare) din localitatea unde ne aflăm, cu posibilitatea de a accesa instantaneu traseul spre una dintre acestea (Google Maps);
2. o listă cu cele aproximativ 20 de pagini ale locațiilor comerciale de tip *cofetărie* din preajma locației noastre, cu recenzii la fiecare în parte (unele mai sumare, altele mai complexe, în funcție de bunăvoința clienților) și tradiționalul *related to this search*;
3. primele rezultate ale căutării apar enumerate, iar pe locul al treilea găsim și prima definiție, care este furnizată de Wikipedia (articolul aferent este postat pe site în 2011 și apare modificat de peste 20 de ori până acum, conform rubricii de Istoric; nu sunt de trecut cu vederea nici *numele* unor autori: Alex Nico, Minisarm, Wars, EnzoSpi7 și Mishu57...);
4. urmează o generoasă listă de videoclipuri Youtube cu prăjituri, idei de afaceri culinare, rețete, celebrități care și-au deschis patiserii, reclame editate la diverse cofetării etc.;

5. rezultatele căutării continuă cu imagini legate de cuvântul *cofetărie*, torturi, magazine, rafturi, vitrine, prăjituri etc.;
6. după ce am parcurs trei pagini de rezultate (căci în acest răstimp am găsit doar pagini web ale unor cofetării și patiserii din România), ajungem și la definiția din DEX (dexonline) a termenului respectiv. Dar, ca și cum nu era suficient, inclusiv definiția este umbrită de o variantă *sinteză*, în două rânduri. Cu răbdare și determinare, am găsit, într-un final, ceea ce căutam.

Dacă veți tasta și dumneavoastră cuvântul *cofetărie*, parcurgând analitic traseul online pe Google, veți vedea cât de diferită este experiența, chiar dacă pornește de la un singur cuvânt. Același cuvânt. Fără îndoială, ne este cunoscută și existența algoritmilor prin care motoarele de căutare generează ierarhizarea prezentată și modul comercial-cantitativ în care funcționează. Ușurința cu care rătăcim prin pânzele web-ului este, însă, ceea ce ne pune pe gânduri cel mai mult.

Jean-Claude Larchet definește toate acestea ca pagube colaterale produse editurilor și creației intelectuale. Este mai mult decât vizibilă prăbușirea majorității ziarelor și revistelor în format tipărit, totul fiind însoțit de un compromis înspre texte facile și conținut comercial, în detrimentul materialelor profunde și riguroase. Însăși noțiunea de autor este afectată profund, iar copyright-ul are, de asemenea, de suferit. Cheltuielile de publicare tind să devină ne semnificative în epoca digitală a cărților (costurile de producție se rezumă la o simplă corectură și așezare ulterioară în pagină), iar impactul financiar al distribuției devine efectiv inexistent. Perspectivele nu sunt deloc optimiste, căci „pentru mulți analiști cartea electronică nu se arată a fi o renaștere a cărții – sau ca o a doua șansă care i se oferă într-o epocă în care lectura cunoaște un recul – ci, dimpotrivă, o etapă suplimentară pe drumul distrugerii sale”⁴⁷.

Concluzii

Pe parcursul acestei cercetări, am urmărit să aducem în fața cititorului o suită de argumente documentate statistic și științific despre consistența și profunzimea etapei de transformare a paradigmelor comuniunii interumane, așa cum este traversată de umanitate în ultimele decenii. Expunerea

47 Jean-Claude Larchet, *Captivi în internet*, p. 85.

unor realități tehnologice, educaționale și culturale din România a avut, de asemenea, rolul de a familiariza (dar fără a avea pretenții exhaustive pentru acest demers) cu consecințele și efectelor respectivei perioade de tranziție, înspre o impunere iminentă a fenomenului de digitalizare. Chiar dacă optimismul ierarhiilor mondiale (termenul este folosit aici fără a avea o conotație ascunsă sau peiorativă, ci este sinonim cu guvernele lumii) proiectează orizontul înfăptuirii acestei treceri într-un viitor relativ apropiat, este de la sine înțeles că – odată ce luăm pulsul realităților cotidiene – lucrurile vor mai dura.

Nu excludem posibilitatea că poate fi o *capcană* a încerca să încadrăm începuturile acestor transformări la granițele de timp ale recente perioade cuprinsă între anii 1980-1990. Spre exemplu, tiparul a reușit să anuleze două milenii de cultură a manuscrisului, iar totul s-a întâmplat în doar câteva zeci de ani. Tiparul a reprezentat cu adevărat o revoluție din temelii și omenirea a supraviețuit cu succes noilor exigențe, s-a adaptat și a exploatat tot ce era mai bun din respectiva etapă. Prin natura sa, viața omului este un proces continuu de acumulari și trăiri interioare, strâns conectate la capacitatea rezonantă a sufletului și a psihicului cu stimulii externi. Ființa este un compus de individualitate și de comunitate, în virtutea paradigmei chipului și a asemănării sale cu Dumnezeu, motiv pentru care transcendentul și imanentul divin se reflectă în însăși structura noastră spirituală. Dar, cu cât *gălăgia*, la care suntem expuși sau alegem să ne expunem, este mai puternică, cu atât suntem mai sărăciți în legătura noastră cu Dumnezeu.

Așadar, am dorit, să surprindem, înspre aprofundare, o secvență (a se citi și moment) din pelicula modernă a evoluției metodelor de comunicare interumane. Filtrul pastorației ortodoxe l-am aplicat în ideea însușirii actului dialogului / comunicării ca fiind unul bidirecțional: de acumulare, dar și de diseminare. Suntem de părere că nimic din ceea ce este supus timpului nu poate cuprinde sau umbri veșnicia și actualitatea eternă a mesajului ioa-neic: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (Ioan 1, 1). Practic, tot ceea ce se petrece acum nu este decât o metamorfoză a comunicării, însă ceea ce reprezintă cu adevărat o provocare pentru Biserică este felul în care îi va întâmpina și îmbrățișa pe cei care *rătăcesc* acum în depărtarea izolării digitale, căci ne aflăm la piatra de hotar dintre a reacționa și acționa.

Bibliografie

- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2008.
- *** Banca Mondială, *Mobile cellular subscriptions in Romania*, disponibil la https://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS?end=2021&locations=RO&name_desc=true&start=1993 (accesat la data de 20.02.2023).
- *** Institutul Național de Statistică, *Accesul populației la tehnologia informațiilor și comunicațiilor în anul 2021*, București, Editura Institutului Național de Statistică, 2021.
- APOSTOLACHE, Roxana, *Competența pedagogică digitală*, Iași, Editura Polirom, 2022.
- ASKVIK, Eva Ose / Van der Weel, F. R. (Ruud) / Van der Meer, Audrey L. H., „The Importance of Cursive Handwriting Over Typewriting for Learning in the Classroom: A High-Density EEG Study of 12-Year-Old Children and Young Adults”, în *Frontiers in Psychology*, 11/2020.
- BACONSCHI, Teodor, *Facebook. Fabrica de narcisism*, București, Editura Humanitas, 2015.
- BĂBUȘ, Emanoil, *Icoane și emoticoane. Dictatura vizibilității*, București, Editura Sophia, 2022.
- CASTELLS, Manuel, *The Internet Galaxy. Reflections of the Internet*, Business and Society, New York, Oxford University Press Inc., 2001.
- CAZABAN, Bogdan-Tătaru, „Ce fel de educație în epoca ecranelor?”, în *Horeb*, 2/2020, pp. 59-64.
- Comisia Europeană, *Digital Economy and Society Index (DESI)*, European Commission, 2022.
- DOBREAN, Anca / Păsărelu, Costina, „Impactul tehnologiei asupra dezvoltării”, în *Sinteza*, 21/2015, pp. 62-63.
- GOLEMAN, Daniel, *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*, trad. Ileana Achim, București, Editura Curtea Veche, 2018.
- KONRATH, Sara / H. O'Brien, Edward / Hsing, Courtney, „Changes in Dispositional Empathy in American College Students over Time: A Meta-Analysis”, în *Personality and Social Psychology Review* 15, 2/2011, pp. 180-198.
- LARCHET, Jean-Claude, *Captivi în internet*, trad. Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2016.

- LIVINGSTONE, Sonia *et alii*, „Executive summary”, în *Growing up in a connected world. Understanding Children's Risks and Opportunities in a Digital Age*, Editor: Daniel Kardefelt-Winther, Florence, Unicef Office of Research-Innocenti, 2019.
- MANTZARIDIS, Giorgios I., *Tradiție și înnoire*, trad. Florin Toader Tomoioagă, Iași, Editura Doxologia, 2017.
- MCLUHAN, Marshall, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, trad. L. Năvodaru / P. Năvodaru, București, Editura Politică, 1975.
- MUELLER, Pam / M. Openheimer, Daniel, „The Pen Is Mightier than the Keyboard”, în *Psychological Science* 25, 6/2014.
- NIELSEN, Jakob, *F-Shaped Pattern For Reading Web Content (original study)*, <https://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content-discovered/> (accesat la data de 23.02.2023).
- NIELSEN, Jakob, *How Little Do Users Read?*, disponibil la <https://www.nngroup.com/articles/how-little-do-users-read/> (accesat la data de 22.02.2023).
- NOJE, Gabriel, „Social networks: spre o nouă cultură a valorilor morale. Scurte considerații teologice”, în Vasile Stanciu, Cristian Sonea (eds.), *Educație și mărturisire. Formarea creștină a tinerilor în spiritul viu al tradiției*, vol. 2, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017, pp. 259-270.
- Organizația Salvați Copiii România, Studiu privind utilizarea internetului de către copiii, București, 2022, este disponibil la <https://www.salvaticopiii.ro/sci-ro/files/41/415afdb8-ff1b-4c04-8c62-27f6f9ba3dcf.pdf> (accesat la data de 22.09.2023).
- PALFREY, John / Gasser, Urs, *Born Digital. Understanding the first generation of digital natives*, New York, Basic Books, 2008.
- SPITZER, Manfred, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, trad. Dana Verescu, București, Editura Humanitas, 2020.
- STANCA, Dragoș „Planeta, un campus puțin mai mare”, în *Sinteza*, 21/2015, pp. 34-37.
- THEBEN, Alexandra *et alii*, „Digital skills and competence needs of young people”, în *Study on the impact of the internet and social media on youth participation and youth work. Final report*, Editor: Francisco Lupiañez Villanueva Brussels, European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2018.

- ✦ TRIF, Ignatie, „Ecosistemul online și familia. Centralitate și marginalitate”, în *Horeb*, 2/2020, pp. 11-21.
- ✦ TURKLE, Sherry, *Redescoperirea conversației. Puterea dialogului în epoca digitală*, trad. Teodora Maftai, București, Editura Humanitas, 2023.
- ✦ VELICU Anca, Balea Bianca, Barbovschi Monica, *Acces, utilizări, riscuri și oportunități ale internetului pentru copiii din România. Rezultatele EU Kids Online 2018*, EU Kids Online și DigiLiv-REI - Vieți digitale. Cercetare, Educare, Intervenție, 2019.
- ✦ VIDICAN-Manci, Liviu, *Propovăduirea Evangheliei în era digitală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020.
- ✦ WORTHEN, Ben, „The Perils of Texting While Parenting”, în *Wall Street Journal*, 29 septembrie 2012.
- ✦ YASHA, Levine, *Surveillance Valley. The Secret Military History of the internet*, New York, Public Affairs, 2018.